

TOLMINSKA DEŽELA

(Pokrajinski opis)

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu 1. 10. 1986.

Obseg tolminske dežele se je pogosto spreminjal. V svojem kratkem opisu sem se omejil na nekatere značilnosti osrednjega dela.

Med Dinarskim gorstvom, in Julijskimi Alpami tje globoka udorina, ki sta jo ustvarili idrijska in cerkljanska prelomnica. Med njima se je ozemlje znižalo do povprečno 200 m nadmorske višine. Prelomnici sta nastali zaradi zniževanja jadranske plošče in dvigovanja alpskega sveta. Brazda med prelomnicama sega od Breginja do Trebuše. Pripada ji obrobni gorski svet. Severno obrobje je predgorsko hribovje Julijskih Alp in sega od Breškega Jalovca 1615 m; Muzca 1611 m, prek Stola 1668 m, Glave 1353 m, Starijskega vrha 1136 m; Volnika 793 m, Pleč 1304 m, Mrzlega vrha 1360 m, Vodela 1044 m; Zabiškega vrha, Tolminskega Triglava 980 m do Kobilje glave 1475 m. Vsi ti vrhovi ne morejo zastreti še višjih vzpetin Kaninskih gora, Krna in tolminske-bohinjskega grebena, peči in golih skalnih vrhov, ki so dolgo v pomlad pokriti s snežno odejo, tako da tvorijo lep okvir, severni, strani globoko zarezanih dolin. Krn gošpoduje v tem okviru; saj se nad Kobaridom dviguje za 2000 m in je najbolj izrazita gora naše pokrajine. Maja meseca že vidiš na južni strani grebena kopna pobočja, duhteče trave, prve cvetove in belo toplo skalo, na bohinjsko stran grebena pa so istočasno še z debelim snegom zravnani podi. Smo izrazito pod vplivom mediteranskih zračnih gmot, ki se mešajo z vdori hladnega zraka.

Južni rob doline, ki ga je izoblikovala idrijska prelomnica, zapirajo Mija 1236 m, Matajur 1643 m, Kuk 1243 m, Kolovrati, Bučenica 509 m, Selsko Cvetje 588 m in planota Banjščica z Velikim vrhom 1071 m nad Grudnico. Od njih se hribovita slemena znižujejo v bližino Jadranskega morja in v Furlansko nižino.

To globoko dolinsko brazdo razčlenimo v tri enote. Na zahodu je kobariška s podaljškom v breginjski Kot, središča je tolminska, na vzhodu je mostarska kotanja.

Kobariško zajema vas Trnovo ob Soči navzgor do znamenitega podora Kuntri (530 m). Nato obsega razsežno, spočetka zakraselo, potem s flišem in morenami pokrito podkrnsko ozemlje okoli Drežnice, vzhodno od Volnika pa podkrnske planine in na nižjih pomolih stoječe vasi Krn, Vrsno in Libušnje. Od Kobarida ob Soči navzdol so na terasah njenega levega brega vasi Ladra, Smast, Kamno in Selce, na desnem bregu pa Mlinsko in Idrsko. V širokem prevalu med Kukom in Matajurjem stoje livške vasi in zaselki. Najvišje so Livške Ravne 1043 m. Pod kobariško spadajo tudi vasi Starijskega podolja Svino, Sužid in Staro selo, kjer odteka preko nekdanjega močvirja Blata rečica Idrija v Sočo. V dolinskem dnu so še vasi krejskega podolja Robič, Kred, Potoki in Podbela. To pa že pripada porečju Nadiže, ki s svojim pritokom Belo ruši prisojni flišni in morenski svet, pod Stolom, kjer so vasi Borjana, Stanovišče, Homec, Sedlo, Breginj, Logje in še Robidišče. V ta Kot sega tudi najzahodnejša točka naše države 13°23'EG. Nadiža se pri Robiču obrne proti Furlanski nižini in je ob njej najkrajša in hkrati najstarejša cestna povezava Čedad—Kobarid in naprej ob Soči v gorski svet Bovškega.

Kobarid je središčno naselje tega dela doline. Med gričem sv. Antona s kostnico italijanskih vojakov iz prve svetovne vojne in Gradom ter Ozbenom in Volnikom na drugi strani se prebija Soča v globoki zajedi iz bovške in serpeniško zagarske kotline na kobariško. Soča se počasi umirja in odlaga tja do Tolmina ogromne količine proda, peska in mivke. To so znana kobariška in tolminska prodišča.

Vzhodni del kotanje je Mostarsko področje. Med Ključem in Bučenico se razširi v Modrejsko in Modrejčansko polje. Nekaj uravnanelega sveta je še na Stopcu in ob

Idrijci do Slapa. Nato pa se iznad globokih grap dvigajo planote Banjščice s Tolminskim in Kanalskim Lomom, Trnovski gozd s strmim robom nad Trebušo. Bolj odmaknjeni sta Šebreljska in Vojskarska planota. Na desni strani Idrijce je Šentviška planota, ki pada strmo proti dolini Bače. Na teh planotah so kar debele plasti plodne zemlje, kjer so uspevali bob, krompir in zelje.

Še v prejšnjem stoletju so pomilovali neveste, ki so odhajale v dolino na manj rodovitne peščene in manjše kmetije. Razgledišče pri cerkvi sv. Ivana 533 m na robu Šebreljske planote ti razkaže ves razgibani planotasti svet, ki ga na severu omejuje gora Kojca.

Mostarski pokrajini pripada Baška grapa. Od izliva Bače v Idrijco do Koritnice se nekajkrat razmakne; od tod navzgor, od starih rimskih zapornic Zarakovcem, se obdelovalne površine umaknejo v višje lege, vendar so železniška proga in železniški predor na bohinjsko stran edina ter hkrati najkrajša cestna povezava Tolminskega prek Petrovega brda v ljubljansko kotlino, ustvarili iz Podbrda nekoliko večje naselje.

Središčno naselje v tem delu Tolminske je Most na Soči. V nadmorski višini 165 m je strnjeno občestno naselje nad sotočjem Idrijce v Sočo, ki tu reže gorski obod proti jugozahodu v neprehodni soteski. Njegov ključni položaj je bil posebno poudarjen v predrimski in rimski dobi, v fevdalizmu pa je moral vodilno vlogo prepustiti komaj 5 km oddaljenemu Tolminu.

Osrednji del opisovane doline je ožja Tolminska kotlina, ki sega od Ključa do Kamnega, kjer se soška dolina ponovno zoži, ker so podkrnski hudourniki nasuli vršaj, ki je potisnil strugo Soče pod vznožje Kolovrata. Današnje površje so ustvarili trije vršaji stranskih pritokov Soče. Tako je Tolminka izpod Peskov v krnskem pogorju in iz Pologa nanosila ogromno proda, ki ga je, spremenjenega v konglomerate, razrezala in ustvarila svojo dolino, ki je danes vzhodni okvir Tolminskemu mestnemu prostoru.

Drugi vršaj je poljubinski, ki ga je ustvarjal kratki hudourniški potok Godiča, ko je podiral pobočja Ročišča. Tolminka in Godiča sta s temi nanosi prisilili Sočo, da teče tik pod strmimi pobočji Bučenice. Na poljubinskem polju je dobila prostor tolminska industrija.

Tretji vršaj je oblikovala Kamenca, ki je ob robu ledenika tekla po Zajčji dolini na Čiginjsko stran in začela zasipavati Volčansko polje, v kolikor ga ni potoček Hotenje s kraškim izvirom v pobočjih Ježe odnašal v Sočo. Tu so ob glavni soški cesti Volče, največja vas na Tolminskem, pod Mengorami pa Čiginj in Kozaršče. Takó dno Tolminske kotline tvorijo v terase razrezano Volčansko, Poljubinsko in Tolminsko polje v višini 160 do 210 m ter soške terase, naslonjene na Dujem na Senico, na prisojni strani doline pa na vznožje Mrzlega vrha z vasmi Zatolmin, Dolje, Gabrje, Volarje in Selišče. Sredi kotline je osamljen stožec Kozlov rob ali Grad 425 m, ki se dobrih 200 m dviguje nad Tolminom in je omejil skoraj v celoti naseljeni prostor med dolinama Soče in Tolminke.

Tolmin se je razvil iz majhnega naselja ob desnem bregu Tolminke. Breg, Klānec in okolica Dvora je najstarejši del mesta, Stavbe čedajskega kapitlja in tolminske gosposke so ustvarjale današnji trg maršala Tita in prvomajski trg. Soška fronta je z rušenjem spremenila prvotno podobo trga, ki je postal z nastanitvijo številne italijanske vojske kar gosto naseljen. Po osvoboditvi se je urbanistično razmaknil. Nekdanji trg je postal mesto z nekaj manj kot 4000 prebivalci. Z novo cesto je stari del ločen od novega, ki se je razširil do Kozlovega roba. Tolmin je središče po ozemlju največje občine v Sloveniji. Ta občina meji na Italijo, meji pa tudi na Triglavski narodni park, ki mu pripada del občine. Tolmin bi bil lahko središče širšega okolja, saj je le 40 km do Bovca, do Čedadada, do Nove Gorice in do Idrije, tako pa je le suburban pastorek Nove Gorice. 180 dijakov se redno vozi z mesečnimi vozovnicami, 180 ljudi na delo — sproti plačujejo, 2 avtobusa vozita delavce v Anhovo (eden iz Podbrda, drugi iz Kobarida).